

БЕЛАРУСКАЯ МОВА СЯРОД МОЎ СВЕТУ

(дапаможны матэрыял для настаўніка)

Мовы свету, як і людзі, знаходзіцца ў сваяцкіх адносінах і ўтвараюць сем'і, па розных прыкметах спалучаюцца ў моўныя групы. Паміж мовамі могуць існаваць вельмі блізкія стасункі, як паміж адзінакроўнымі сваякамі, напрыклад, дзецьмі ў адной сям'і. У такім выпадку ў блізкароднасных мовах будзе сустракацца шмат слоў, якія падобна гучаць і пішуцца амаль аднолькава, а людзі, якія размаўляюць на гэтых мовах, даволі лёгка будуць разумець адзін аднаго. Бывае і так, што ў адну моўную сям'ю ўваходзяць неблізкароднасныя мовы, якія ўтварыліся ад адзінай старажытнай мовы-прабабулі, але з цягам часу ў іх адбыліся настолькі значныя змены, што на сёння носьбіты гэтых моў адзін аднаго без перакладу не зразумеюць. Такую сітуацыю можна параўнаць са стасункамі паміж стрыечнымі братамі і сёстрамі, паколькі яны з'яўляюцца кроўнымі родзічамі, аднак даволі часта не падтрымліваюць блізкіх адносін.

Беларусы — славянскі народ. А наша мова адносіцца да ўсходнеславянскай групы моў, у якую разам з беларускай уваходзяць мовы нашых блізкіх суседзяў — руская і ўкраінская. Некаторыя даследчыкі да групы ўсходнеславянскіх моў далучаюць яшчэ і русінскую.

Блізкароднасць беларускай, украінскай і рускай моў выяўляецца ў падобнасце слоўнікавага складу. І сапраўды, носьбіты ўсходнеславянскіх моў без цяжкасці зразумеюць, што азначаюць далей пералічаныя словы як у вусным, так і ў пісьмовым маўленні: *валасы* (бел.), *волосся* (укр.), *волосы* (рус.); *піць* (бел.), *пити* (укр.), *пить* (рус.); *родны* (бел.), *рідний* (укр.), *родной* (рус.); *блізка* (бел.), *близько* (укр.), *близко* (рус.); *шэсць* (бел.), *шість* (укр.), *шесть* (рус.); *столькі* (бел.), *стільки* (укр.), *столько* (рус.); *пад* (бел.), *під* (укр.), *под* (рус.); *што* (бел.), *що* (укр.), *что* (рус.); *няўжо* (бел.), *невже* (укр.), *неужели* (рус.); *высушаны* (бел.), *висушений* (укр.), *высушенный* (рус.).

Аднак блізкароднасць зусім не азначае таго, што слоўнікавы склад пэўных моў цалкам супадае. У блізкароднасных усходнеславянскіх мовах даволі шмат слоў, якія адрозніваюцца і ў напісанні, і ў вымаўленні, што падкрэслівае

самабытнасць і своеасаблівасць беларускай, украінскай і рускай моў: *бусел* (бел.), *лелека* (укр.), *аист* (рус.); *плот* (бел.), *паркан* (укр.), *забор* (рус.); *крыніца* (бел.), *джерело* (укр.), *источник* (рус.); *галіна* (бел.), *галузь* (укр.), *отрасль* (рус.); *прыгожы* (бел.), *гарний* (укр.), *красивый* (рус.); *кастрычніцкі* (бел.), *жовтневий* (укр.), *октябрьский* (рус.); *хутка* (бел.), *швидко* (укр.), *быстро* (рус.); *лічыць* (бел.), *вважати* (укр.), *считать* (рус.). Адрознасць пэўнай часткі слоў у беларускай, украінскай і рускай мовах даказвае, што ў пэўны гістарычны прамежак часу братэрскія ўсходнеславянскія мовы пачалі развівацца самастойна, набылі характэрныя рысы і асаблівасці.

У сваю чаргу, усходнеславянскія мовы, разам з заходнеславянскімі (польская, славацкая, чэшская), паўднёvasлавянскімі (балгарская, македонская, славенская, сербска-харвацкая) і балтыйскімі (літоўская і латышская) мовамі ўтвараюць балта-славянскую галіну самай распаўсюджанай індаеўрапейскай моўнай сям'і. Увогуле на славянскіх мовах у свеце размаўляе больш за 400 мільянаў чалавек.

Пераважная большасць еўрапейскіх моў, такіх як англійская, нямецкая, італьянская, грэчаская, французская, іспанская, належаць, як і беларуская мова, да індаеўрапейскіх. Армянская, таджыцкая, цыганская мовы таксама ўваходзяць у гэту моўную сям'ю. Да індаеўрапейскіх належаць і нацыянальныя мовы Індыі — хіндзі і ўрду, афіцыйная мова Ірана — фарсі. А вось фінская, венгерская і эстонская мовы, хоць і з'яўляюцца мовамі народаў, якія жывуць у Еўропе, аднак уваходзяць у іншую маўленчую сям'ю, якая называецца ўральскай. Такія веды дапамагаюць вучоным, якія займаюцца вывучэннем мовы і культуры, а таксама аналізам гісторыі рассялення людзей па нашай планеце, вызначыць, як на пэўнай тэрыторыі з'явіліся тыя, альбо іншыя народы, адкуль яны маглі прыйсці, з кім маюць роднасныя сувязі. Цікава, што на індаеўрапейскіх мовах у свеце размаўляе больш за 2,5 мільярд чалавек. Нават цяжка ўявіць сабе, якая гэта вялікая лічба!

Вучоныя лічаць, што ўсе індаеўрапейскія мовы ўтварыліся ад адзінай старажытнай мовы, якую называюць праіндаеўрапейскай.

Гэта азначае, што вельмі даўно (каля 5-6 тыс. гадоў таму) у нашых старажытных продкаў была адна мова. Яе носьбіты, як мяркуюць, маглі жыць на тэрыторыі, якую сёння займаюць краіны сучаснай Еўропы, альбо ў стэпах на памежжы Еўропы і Азіі. Паступова, калі людзі пачалі рассяляцца і займаць для жыхарства новыя тэрыторыі, адзіная мова, на якой яны размаўлялі, стала відазмяняцца. У выніку ўтварыліся сучасныя мовы, у тым ліку і беларуская. Безумоўна, працэс гэты быў вельмі павольным і доўжыўся некалькі тысячагоддзяў.

У шматлікіх народаў свету, якія жывуць нават на розных кантынентах, ёсць міфы і легенды, якія тлумачаць, як людзі навучыліся гаварыць і чаму яны гавораць не на адной мове. «І не трэба шукаць у гэтых легендах ісціну пра сутнасць мовы. Іх каштоўнасць — у разуменні сілы слова, яго вялікай ролі ў жыцці людзей і дзяржаў. Па-свойму гэта ідэя праводзіцца веравучэннямі вядучых рэлігій свету» [5, с. 23]. У галоўнай хрысціянскай кнізе Бібліі, у Старым Запавеце, змешчана паданне пра тое, як утварыліся розныя мовы. Так, у кнізе «Быццё» гаворыцца, што некалі існаваў толькі адзін народ, які размаўляў на агульнай мове. У горадзе Вавилоне распачалі тая людзі будаваць вялікую вежу, якая вышынёй сягала б у самае неба. Але Бог не дазволіў зрабіць ім гэтага і стварыў шэраг новых моў, каб будаўнікі не разумелі адзін аднаго. Людзі, якія сталі размаўляць на розных мовах, не знаходзячы паразумення паміж сабой, вымушаны былі скончыць будоўлю Вавілонскай вежы і рассяліліся па ўсім свеце. З гэтым біблейскім паданнем звязана з’яўленне ў шматлікіх мовах, у тым ліку і ў беларускай, устойлівага словазлучэння *вавілонскае стоўпатварэнне* (стоўп — вежа, калона + ствараць), якое азначае ‘поўная неразбярыха і беспарадак’.

У. В. Анічэнка заўважае: «Беларуская мова прайшла складаны і працяглы шлях свайго гістарычнага культурнага развіцця. Яе моўны ландшафт паступова, але няўхільна засвойваў спрадвечную лексіку, у саставе якой нармалізаваліся словы індаеўрапейскага, праславянскага, старажытнарускага і старабеларускага і пазнейшага беларускага паходжанняў з улікам запазычанняў з іншых славянскіх і неславянскіх моў, якія набылі статус інтэрнацыянальных тэрмінаў» [3, с. 95]. Вучоныя лічаць, што этап зараджэння старабеларускай мовы прыкладна можна аднесці да канца XIII — пачатку XIV стагоддзяў. У гэты час у пісьмовых крыніцах з’яўляюцца адметныя для

беларускай мовы словы, адлюстроўваюцца на пісьме характэрныя маўленчыя асаблівасці.

Старабеларуская мова была афіцыйнай мовай справаводства. На ёй былі створаны пісьмовыя помнікі і дзяржаўныя дакументы. З сярэдзіны XVII стагоддзя ў часы Рэчы Паспалітай і ў час уваходжання тэрыторый, на якіх жылі нашы продкі, у склад Расійскай імперыі, беларуская мова развівалася ў выглядзе народных гаворак. З-за гэтага наша мова мае вусна-размоўную, а не літаратурна-пісьмовую традыцыю, што значна паўплывала на беларускі правапіс. В. І. Іўчанкаў падкрэслівае: «Беларуская мова амаль два стагоддзі не мела афіцыйна прызнанай пісьмовай формы існавання, яна фарміравалася і развівалася ў народнай творчасці, у фальклоры» [4, с. 11].

Паўны час беларусы паралельна выкарыстоўвалі дзве графічныя сістэмы (два алфавіты) — кірыліцу і лацініцу (лацінку). А. І. Яновіч адзначае: «Першыя крокі на шляху станаўлення новай літаратурнай мовы беларусаў звязаны з выкарыстаннем двух алфавітаў — лацінскага (у польскай мадыфікацыі) і кірыліцкага, што было абумоўлена культурна-гістарычнай сітуацыяй, якая склалася ў той час у Беларусі» [6, с. 36]. Так, зборнік Янкі Купалы «Гусяляр» быў выдадзены лацінкай у 1910 годзе. Яшчэ адной адметнасцю нашай графічнай сістэмы з’яўляецца той факт, што татары, якія здаўна пражывалі на тэрыторыі нашай краіны, прыстасавалі арабскі алфавіт для запісу беларускамоўных тэкстаў. Т. М. Андрусевіч піша: «Сярод помнікаў старажытнага беларускага пісьменства адно з адметных месцаў належыць творам, напісаным арабскім пісьмом. У асяроддзі татараў, якія пачалі сяліцца ў Вялікім Княстве Літоўскім з канца XVII стагоддзя, беларуская мова паступова стала асноўным сродкам камунікатыўных кантактаў з карэнным насельніцтвам. Прыкладна з сярэдзіны XVI ст. пачалі стварацца і кнігі на беларускай мове, пісаныя арабскім пісьмом» [2, с. 157].

Сучасны перыяд развіцця беларускай мовы пачынаецца з XIX стагоддзя. Ён звязаны з імёнамі Францішка Багушэвіча, Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, Янкі Купалы, Якуба Коласа, Цёткі і іншых пісьмennisкаў. Выспела патрэба ва ўнармаванні гутарковай беларускай мовы. Сучасная беларуская літаратурная мова склалася на аснове сярэднебеларускіх гаворак жывой народнай мовы.

Адным з апошніх мерапрыемстваў па ўнармаванні сучаснага беларускага правапісу стала прыняцце ў 2008 годзе Закона Рэспублікі Беларусь «Аб Правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» [1].

Беларуская мова — мова мастацкай літаратуры, адукацыі і навукі, тэатра, сродкаў масавай інфармацыі. Беларуская мова — нацыянальная мова беларусаў. Яе можна пачуць не толькі на тэрыторыі нашай краіны, але і далёка па-за межамі Беларусі.

У Чэхіі і ва Украіне беларуская мова мае афіцыйны статус мовы нацыянальных меншасцяў. Гэта азначае, што ўлады гэтых краін аказваюць беларусам, якія стала пражываюць на іх тэрыторыі, дзяржаўную падтрымку ў захаванні роднай мовы, развіцці нацыянальнай культуры і народных традыцый. У Рызе (Латвія) працуе беларуская школа імя Янкі Купалы, у Польшчы, на памежжы з Беларуссю, вучні таксама маюць магчымасць вывучаць беларускую мову.

На беларускай мове ў замежных краінах, напрыклад, у Злучаных Штатах Амерыкі, Канадзе, Латвіі, Польшчы, Вялікабрытаніі, Германіі, раней выдаваліся, а ў некаторых і па сёння друкуюцца газеты і часопісы. Яшчэ ў большай колькасці краін дзейнічаюць нацыянальныя беларускія культурна-асветніцкія арганізацыі, у склад якіх уваходзяць беларусы, што жывуць па-за межамі Бацькаўшчыны.

Навуковым вывучэннем беларускай мовы, літаратуры, гісторыі і культуры займаюцца даследчыкі з Англіі, Японіі, Кітая, Латвіі, Украіны, Славакіі, Сербіі, Польшчы, Расіі, Чэхіі і шматлікіх іншых краін. У 2019 годзе ў Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі прайшоў Першы міжнародны кангрэс «Беларуская мова — галоўная гісторыка-культурная каштоўнасць нацыі і дзяржавы», які наведалі ў тым ліку і замежныя вучоныя. На міжнародным узроўні пытаннямі вывучэння і развіцця беларускай мовы займаюцца члены Нацыянальнага камітэта славістаў Беларусі, які ўваходзіць у Міжнародны камітэт славістаў — навуковую арганізацыю сістэмы асветніцкіх устаноў ЮНЕСКА (Арганізацыі ААН па пытаннях адукацыі, навукі і культуры).

Для беларусаў, якія жывуць за межамі нашай краіны, Выдавецкі дом «Звязда» выпускае на роднай мове газету «Голас Радзімы», у інтэрнэце працуе адпаведны сайт выдання. З 1993 года раз на чатыры гады ў Мінску праходзіць З'езд беларусаў свету, апошні з якіх наведалі нашы суайчыннікі з 21 краіны.

У Беларусі існуе некалькі дзяржаўных дакументаў, якія цалкам прысвечаны роднай мове, альбо нейкім чынам тычацца яе. Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь змяшчае артыкул 17, у якім адзначана, што дзяржаўнымі мовамі ў Рэспубліцы Беларусь з'яўляюцца беларуская і руская мовы. У артыкуле 50 асноўнага

закона нашай краіны падкрэсліваецца, што кожны мае права карыстацца роднай мовай і выбіраць мову зносін. Наша дзяржава гарантуе ў адпаведнасці з законам свабоду выбару мовы выхавання і навучання.

У 1990 годзе ў нашай краіне быў прыняты Закон «Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь». У адпаведнасці з законам Рэспубліка Беларусь праяўляе дзяржаўны клопат аб свабодным развіцці і ўжыванні ўсіх нацыянальных моў, якімі карыстаецца насельніцтва рэспублікі. Таксама ў гэтым дакуменце адзначана, што заканадаўства Рэспублікі Беларусь аб мовах мае на мэце выхаванне паважлівых адносін да нацыянальнай годнасці чалавека, яго культуры і мовы, далейшае ўмацаванне дружбы і супрацоўніцтва народаў.

Безумоўна, выхаваныя, тактоўныя і адукаваныя людзі ніколі не дазваляць сабе негатыўных выказванняў у дачыненні да той ці іншай мовы альбо да яе носьбітаў. Аднак тым не менш заканадаўства нашай краіны абараняе мову ад ганьбавання. Так, любая асоба, якая дазволіць сабе публічна абразіць дзяржаўныя мовы Рэспублікі Беларусь альбо іншыя нацыянальныя мовы, якімі карыстаюцца беларусы, можа быць прыцягнута да адміністрацыйнай адказнасці ў адпаведнасці з Кодэксам Рэспублікі Беларусь «Аб адміністрацыйных правапарушэннях». Артыкул 9.22 гэтага дакумента мае назву «Парушэнне заканадаўства аб мовах».

Акрамя юрыдычных нормаў у цывілізаваным грамадстве заўсёды дзейнічаюць і іншыя законы — законы маралі і этыкі. Некалі нямецкі філосаф Імануіл Кант сфармуляваў правіла, згодна з якім павінен існаваць кожны цывілізаваны чалавек. Гэта правіла мае найменне *катэгарычны імператыву*, што пазначае *абавязковы для выканання*. Фармулюецца яно наступным чынам: *стаўся да іншых так, як хацеў бы, каб ставіліся да цябе*. Падобныя думкі выказвалі і іншыя філосафы. Падпадаюць пад дзеянне катэгарычнага імператыву і пытанні мовы. Паколькі мова — адзін з нацыянальных скарбаў кожнага народа, то любому чалавеку будзе непрыемна, калі кпяць з нечага дарагога і роднага для яго.

За ўсю гісторыю існавання чалавецтва згубіла ўжо не адну мову. Такія мовы называюць мёртвымі, паколькі імі не карыстаюцца ў штодзённым жыцці, не застаецца іх носьбітаў. Так сталася, напрыклад, з санскрытам — старажытнай літаратурнай мовай Індыі; мовамі паўночнаамерыканскіх індзейцаў — мандан, уічыта, унамі, клалам, катоба; жаночай мовай нью-шу, якой больш як 400 гадоў карысталіся жанчыны ў кітайскай правінцыі

Хунань; мовай аўстралійскіх абарыгенаў — джыварлі, і шматлікімі іншымі мовамі свету. Царкоўнаславянская, лацінская і копцкая мовы засталіся на сёння толькі як мовы культавыя, якія выкарыстоўваюцца ў асноўным у час рэлігійных абрадаў. Цікава, што некаторыя мёртвыя мовы аднавіліся, напрыклад, яўрэйская мова іўрыт.

ЮНЕСКА ў «Атласе моў свету, якія знаходзяцца пад пагрозай знікнення» ацэньвае кожную мову па дзевяці крытэрыях, каб вызначыць адпаведны ўзровень небяспекі для канкрэтнай мовы. Беларуская мова ў гэтым дакуменце мае *ўразлівы* статус. Гэта азначае,

што на мове размаўляе большасць дзяцей, але яе выкарыстанне можа быць абмежаваным пэўнымі акалічнасцямі.

Настаўнікі-беларусісты, безумоўна, павінны паказаць узор паважлівага стаўлення да роднага слова, вучыць дзяцей шанаваць сваіх суайчыннікаў і людзей іншых нацыянальнасцей, ганарыцца мінулым нашай краіны і цікавіцца культурнай спадчынай іншых народаў. На ўроках роднай мовы трэба дапамагчы выхаванцам адчуць прыгажосць беларускай мовы, як мілагучнасць, сакавітасць, непаўторнасць. Галоўнае — падтрымліваць цікавасць да скарбаў і таямніц роднай мовы.

Спіс літаратуры

1. Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі : Закон Рэсп. Беларусь, 23 ліп. 2008 г., № 430-З // Нацыянальны рэестр прававых актаў Рэспублікі Беларусь. — 2008. — № 2/1517. — С. 3—66.
2. Андрусевіч, Т. М. Беларуская мова арабскім пісьмом у даследаваннях лінгвістаў / Т. М. Андрусевіч // Пісьменнік — мова — стыль : Матэрыялы II Міжнар. канф., прысвеч. 75-годдзю з дня нараджэння праф. Л. М. Шакуна (Мінск, 15—16 ліст. 2001 г.) : у 2 т. / рэдкал. : М. Р. Прыгодзіч [і інш.]. — Мінск : РІВШ, 2002. — Т. 1. — 210 с.
3. Анічэнка, У. В. Нацыянальная і інтэрнацыянальная тэрміналогія беларускай мовы / У. В. Анічэнка // Беларуская мова: хрэстаматыя : вучэб. дапам. / аўт.-склад. З. І. Бадзевіч [і інш.]. — Мінск : Юніпрэс, 2005. — С. 94—96.
4. Іўчанкаў, В. І. Беларуская арфаграфія : апавяданні і гісторыі / В. І. Іўчанкаў. — Мінск : Патчак. шк., 2010. — 304 с.
5. Уводзіны ў мовазнаўства : вучэб.-метад. комплекс / склад. Т. А. Кісель, Н. Р. Якубук ; Брэсцк. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна, каф. гіст. беларус. мовы і дыялект. — Брэст : Выд-ва БрДУ, 2013. — 96 с.
6. Яновіч, А. І. Станаўленне графічнай сістэмы беларускай літаратурнай мовы новага перыяду // Выбраныя працы / А. І. Яновіч ; уступ. арт. Н. Ю. Паўлоўскай. — Мінск : Медысонт, 2011. — С. 36—45.

Да ведама аўтараў і чытачоў

Рэдакцыя прымае да разгляду матэрыялы на беларускай мове аб'ёмам да 20 машынапісных старонак (можна дасылаць электроннай поштай).

Неабходна ўказаць прозвішча, імя і імя па бацьку аўтара, месца яго працы, займаемую пасаду, кваліфікацыйную катэгорыю, вучоную ступень, вучонае званне, хатні адрас, кантактныя тэлефоны, грамадзянства, пашпартныя звесткі (серыя, нумар пашпарта, калі і кім выдадзены, асабісты нумар, адрас рэгістрацыі). Без гэтых звестак матэрыялы не разглядаюцца.

Дасылаючы ў часопіс распрацоўкі ўрокаў, абавязкова пазначайце клас, чвэрць і месяц, калі тэма вывучаецца ў школе.

Рукапісы аўтарам не вяртаюцца.

Падпісацца на часопіс «Беларуская мова і літаратура» можна ў аддзяленнях РУП «Белпошта» паводле Каталога падпісных выданняў Рэспублікі Беларусь і ў кіёсках «Белсаюздрук».

Звяртаем увагу на **індэкс** і **кошт часопіса** ў другім паўгоддзі 2021 г.:

75063 — для індывідуальных падпісчыкаў (кошт часопіса: «Белпошта» — 8,93 руб.; «Белсаюздрук» — 8,32 руб.); **750632** — для арганізацый (кошт часопіса: «Белпошта» — 11,95 руб.; «Белсаюздрук» — 11,40 руб.).

Дасылаючы матэрыял у часопіс, можна заказаць неабходную колькасць экзэмпляраў з вашым артыкулам у выдавецтве «Адукацыя і выхаванне» па тэл. 322-93-25 (аддзел продажу).